

Att förstå den värld man lever i

Ett livsprojekt

Av Erland Lagerroth

Sedan tjugo år och mer har jag sysslat med att söka förstå den värld jag lever i, och det har resulterat i sex böcker och åtskilliga artiklar. Och dessförinnan hade jag ägnat trettio år åt att söka förstå de fiktiva världar, som kallas romaner, världar som jag också levde i, om också inte fysiskt. Det har lett till, om inte slutlig klarhet, för någon sådan står nog inte att vinna, så i alla fall till åtskilliga insikter, redovisade på min hemsida www.lagerroth.com. Kanske är tiden inne att söka sammanfatta det hela, även om det aldrig kan bli fråga om någon slutlig redovisning.

Adekvat och giltig. En insikt är alltså att någon sann och slutgiltig världsbild inte står att finna. Men betyder det att alla världsbilder är lika bra eller dåliga, alltså en total relativism, något som *postmodernismen* tenderat att hävda? Det vore ett fatalt resultat, för då vore vi ju ännu mera vilslna, än när vi började söka. Men hermeneutiken, läran om tolkning, visar lyckligtvis, att detta är en felaktig slutsats, antingen det gäller texter eller världar. Det finns visserligen ingen *sann* tolkning i någon slutlig mening, men det finns tolkningar som är mer eller mindre *adekvata* och *giltiga*. Adekvata i förhållande till det som skall tolkas och giltiga i förhållande till vad som vid tolkningstillfället är känt.

Och det finns också ett *korrektiv*, som kan avgöra vilka tolkningar som är bättre och vilka sämre, nämligen *det som skall tolkas*. (Varvid 'världen' naturligtvis är (ännu) mer komplex än en text.) Man har hela tiden att gå tillbaka dit för att få ett mått på hållbarheten i tolkningen. Ingen tolkning är visserligen slutligt sann, men det innebär bara att tolkning, som så mycket annat, är *en rörlig process*, där det finns alternativ som är bättre respektive sämre. Och hela tiden finns det ett korrektiv att relatera till. Samtidigt som resultatet naturligtvis också är beroende av i vilken tankemiljö, vilket samhälle, som tolkningen försiggår. Den här processen är lika komplicerad som livet i övrigt.

Den moderna (natur)vetenskapen. Frågan är då vilken världsbild som är den dominerande i dag. Den frågan är nog svårare att besvara än det först kan tyckas, men den *dominanta* i meningen den som gör anspråk på att inte bara dominera utan att vara den enda och slutgiltiga är den (natur)vetenskapliga, tanken att den moderna naturvetenskapen har

klarlagt hur allt förhåller sig från atomen (eller kvanta) till galaxen, eller i varje fall är nära att nå detta mål. Detta kan också kallas *modernitetens* världsbild.

Men denna världsbild har många begränsningar. För det första utgår den från och omfattar bara den *fysiska* världen, men den mänskliga tankens historia visar att detta inte är det hela. Just *tanken* är ju ett exempel på något som inte är fysiskt men som ändå existerar och har den största betydelse, i varje fall för oss människor. Den radikale amerikanske tänkaren Ken Wilber skiljer generellt mellan den *yttre* sidan av allting och den *inre*. Vad skulle då vara den inre sidan av den materiella världen måste man fråga. Men svaret är inte så svårt att finna: *principerna* efter vilka den har tillkommit och fungerar. De har ingen materiell existens, men ändå är det de som bestämmer det hela. I varje fall kvantfysiken har därtill också visat att materien fungerar på sätt som inte täcks av i varje fall den klassiska naturvetenskapen. Man behöver alltså inte fördjupa sig i metafysiska spetsfundigheter för att se, att den materiella världsbilden är otillräcklig.

Därtill kommer att den klassiska naturvetenskapen hade en tendens att se på världen som ett *statiskt system* snarare än som en *dynamisk process*. Men också detta är otillräckligt, för världen är ständigt föränderlig och det på sätt som inte låter sig säkerställas och beräknas i förväg. I själva verket döljer sig här en hel rad osäkerhetsfaktorer.

Darwinismen. Nu kan det invändas att Darwin och darwinismen förvisso ser sitt forskningsområde som en utvecklingsprocess. Men för det första omfattar forskningsområdet bara de levande varelserna, och allt som ligger dessförinnan från Big Bang (om det nu var så det började) till bildandet av stjärnor, galaxer och solsystem, kristaller och kemiska föreningar, klimat-, väder- och ekologiska system ligger utanför. Och även om Darwin naturligtvis inte har fel behöver, för det andra, darwinismen inte vara allt. Just framväxten av galaxer, stjärnor och planeter och uppkomsten av liv och medvetande visar att universum förmår skapa, och att denna förmåga inte skulle vara verksam på livets område, ter sig mindre sannolikt. Tvärtom tycks framväxten av livets former, dess morfologi – ett ofta försummat område – betingas av principer helt bortom darwinismen.

Med sin vanliga arrogans talar Ken Wilber om ”dumheten i slumpmässig mutation och naturligt urval”. ”Det förhåller sig helt enkelt så”, skriver han, ”att nya saker framkommer, och de väljs ut och förs fram av mekanismer som vi kan föreställa oss på det sätt som passar oss. Jag hänvisar till dem bara som Kosmiska vanor, och om deras exakta natur kan vi debattera dagen lång.” På ett annat ställe talar han om ”Kosmos självtranscenderande

drivkraft”, den som fortlöpande organiserat galaxer, stjärnor, planeter, land och hav; celler, växter, djur, människor och medvetande.¹

Intelligent design. Den dominanta naturvetenskapliga världsbilden tror sig själv också vara dominerande, men det har alltid funnits alternativ, och det gör det också i dag. Den senaste varianten, *Intelligent design* (ID!), alltså tanken på en intelligent skapare eller konstruktör bakom världens till synes ändamålsenliga uppbyggnad, gör sig i dag bred. Men intelligens är en mänsklig, alltför mänsklig egenskap. Bortom skapelsen ligger rimligen krafter och omständigheter av proportioner och digniteter, som vi inte kan föreställa oss. Inte för inte talar man om *mysterium tremendum et fascinosum*, mysteriet som både förskräcker och lockar.

ID utgör en förmänskligad, domesticerad, civiliserad variant av detta. Att som företrädarna för intelligent design försöka att med vetenskapen bevisa den mytiska nivån är löjligt, skriver Wilber med samma arrogans i boken från 2006 och fortsätter: ”Och att driva vetenskapen till fundamentalistisk scientism och förkunna [...] att vetenskapen själv kan besvara alla viktiga frågor, är helt enkelt patologisk modernism. Ett integralt ramverk [sådan som Wilber lanserat med sin fyra kvadranter; se nedan!] försöker åtminstone börja att ge kejsaren det kejsaren tillhör, Einstein det Einstein tillhör, Picasso det Picasso tillhör, Kant det Kant tillhör och Kristus det som tillhör Kristus.” (193 f; jfr noten på s 236).

New Age. En lite äldre variant är ”New Age”. Vad är då New Age? Jo, *ett ord* (eller två). Under en sådan beteckning kan rymmas allt från de mest välgrundade idéer till luftiga drömmar och okritiskt önsketänkande. Inte oväntat har företrädare för de sistnämnda varit särskilt angelägna att smycka sin verksamhet med dessa två ord. I teori och praktik ägnar de sig åt att okritiskt knyta an till allsköns mer eller mindre metafysiska föreställningar. I den formen kan New Age snarast ses som en folkrörelse, oskyldig i och för sig, men inte något seriöst alternativ till utformandet av en världsbild. Ken Wilber, som särskilt i början av sin bana gärna uppfattades som tillhörande New Age, talar om ”new-age infantilism, härbärgerad i mytiskt och metafysiskt nonsens” (274).

”Vägen upp är vägen ner.” Men seriösa alternativ till den moderna vetenskapen saknas därför inte, tvärtom är det ju sådana som har dominerat den långt större delen av människans

¹ Ken Wilber, *Integral Spirituality*, 2006, s 244 f respektive *En kortfattad historia om allting*, 2003, s 44.

historia. Här är inte platsen att framställa olika versioner av ”mystik” från hinduism till buddhism, judaism, kristendom och islam etc., och jag är heller inte kompetent att göra det. I stället skall jag än en gång lita till Ken Wilber, denna gång hans *Sex, Ecology, Spirituality* från 1995. Första kapitlet i bok II "The Way Up Is the Way Down" bjuder på en uppbygglig överraskning. Man är van vid att se Platon som den som pekar uppåt, mot idéernas värld, i motsats till Aristoteles som visar mot det jordiska. Så har i varje fall Rafael målat de två i "Skolan i Athen". Men Wilber visar nu, i efterföljd av Lovejoy i *The Great Chain of Being*, att detta är en förenkling och missuppfattning.

Platon följer förvisso själens väg uppåt från dess förälskelse i det materiella och sinnena, genom det mentala till "en andlig nersänkning i det eviga och ousägliga Ena". Och detta "Ena" är, framhåller Wilber, likaledes i efterföljd av Lovejoy, inte primärt en filosofisk teori, inte poesi eller myt, utan "en *direkt mystisk erfarenhet* [...], odlad i kontemplation bland likasinnade och *överförd direkt* från lärare till student 'som en låga tänd av en löpande gnista' [...]" (322 f). Detta Ena blev Aristoteles och Augustinus Gud, menar Wilber, kristenhetens Gud, målet för den västerländska civilisationens andliga uppåtstigande.

Men den avgörande punkten är att detta bara var hälften av vad Platon satte i rörelse; han gav oss två arv (det senare i synnerhet i *Timaios*). Inte förr når hans filosofi sitt klimax i den uppåtstigande rörelsen, förrän den växlar riktning och i det absoluta Väsendet finner den grund som gör *denna* världen nödvändig och värdefull med alla dess begränsade, tidsbundna, ofulländade och kroppsliga varelser. "Långt ifrån att vara en värld av skuggor i grottan ses den manifesta världen nu som området för och själva förkroppsligandet av strålkraften hos Anden själv [...]." Hela vår manifesta värld kallar Platon en "synlig, förnimbar Gud". "Anden är *mer* perfekt *i* världen än *utanför* den" (324 ff).

På så sätt förenade eller integrerade Platon vägen uppåt med vägen neråt till en icke-dualistisk ståndpunkt, och integrationen kan tänkas som en stor cirkel: "Vägen uppåt är vägen neråt" (formuleringen härrör från Heraklit; 337). Vägen ner är inte dålig annat än tagen bara för sig själv, och detsamma gäller vägen upp. Cirkeln av uppstigande och nerstigande energier måste alltid vara obruten – om inte, hamnar vi i dualismens dilemma, i olycka och katastrof (324 ff). Evolutionen och emergensen kompletteras här alltså av en *involution*, en Andens nedstigande i världen.

Detta är idéer som finns hos mystikens tänkare världen över, menar Wilber. Integrationen av uppåtstigande och neråtstigande är en förening av visdom (som ser att många är En) och medkänsla (som ser att En är många, att varje varelse är en manifestation av det Ena). Eller

med kristen terminologi: "[...] denna världen är inte en synd; att *glömma* att 'denna värld' är Andens utstrålning och godhet – det är synd" (327, 329).

"Från Platon skickades icke-dualitetens fackla [...] vidare till framför allt Plotinos [...], som gav den en av dess mest kompletta, mest bindande, starkaste uttryck någonstans, någonsin, i någon form, antik eller modern, öst eller väst" (331). Och om Plotinos som om Platon gäller enligt Wilber, att hans system alltigenom är resultat av faktisk kontemplativ varseblivning. Det finns inget "metafysiskt" med dessa system, utan de har tillkommit via "kontemplationens experimentella instrument. [...] Och man kan avfärda dessa högre utvecklingsnivåer bara på samma grunder som gjorde att kyrkans män vägrade se genom Galileis teleskop: dogmatisk envishet säger mig att det inte finns någonting att se" (336, jfr 332).

Plotinos framställs som en sällsynt ädel människa, men han var orubblig gentemot dem som ville glorifiera *antingen* denna världen eller den andra. Förnekelse av vår värld är för honom ett perfekt tecken på sjukdom, skriver Wilber. Och ingenstans syns detta starkare än i hans attack på gnostikerna, som var urtypen för dem som bara ser vägen uppåt och uppfattar vår värld som en illusion och därtill en ond sådan.

Detta icke-dualistiska, integrativa, rörliga uppfattningssätt, som fått sin devis i kapitelrubriken "The Way Up Is the Way Down", skulle, kan man tycka, kunna vara en filosofi och en religion för vår tid. Men mer religion, kanske, än filosofi. Ty för den som inte undfått den här upplevelsen eller uppenbarelsen – och dit hör tvivelsutan de flesta, inklusive mig själv – måste det stanna vid en intellektuell bekantskap: så kan världen alltså te sig för de invigda. För egen del stannar jag i beundran inför det storartade i denna vision, och det skulle aldrig falla mig att *förneka* den; det hela ligger ju utanför min kompetens. Men själv måste jag stanna vid evolutionen, medan "involutionen" ligger utanför min erfarenhet.

Mer är annorlunda. Vad jag har att hålla mig till är erfarenheter på ett lägre plan. Och de kan kanske sammanfattas i tre ord, som en Nobelpristagare i fysik, Philip W Anderson, redan 1972 skrev ner som rubrik på en artikel i *Science* (s. 393): "*More is different*", mer är annorlunda. Javisst, separata enheter är en sak, men flera sådana som *fungerar tillsammans inom ramen för en helhet* är en helt annan. Till exempel virvlar i badkarsavloppet, världshaven och vädersystem, kemiska föreningar, levande system från cellen till individen.

Det var detta Descartes inte förstod, när han skapade den moderna vetenskapens metod att lösa problem genom att bryta ner dem i deras beståndsdelar. Till detta inspirerades han av aritmetiken, algebran och den geometriska analysen, och det kan förklara att det för honom

inte tycks ha tett sig som något problem att sätta samman delarna igen.² Resultatet blev den analytisk-reduktionistiska vetenskapen med alla dess triumfer och misslyckanden. Andersons formulering träffar huvudet på spiken och är häpnadsväckande tidig. Men efter den har mycket skett, som bekräftar hans ord. Det är här jag tycker mig ha funnit ett sätt att förstå världen, som överskrider det traditionella men samtidigt är både fattbart och hållbart.

Konsekvensen av Andersons konstaterande har formulerats av hans efterföljare som Nobelpristagare i fysik (1998), Robert B Laughlin: ”Vad vi ser är en världsbildens förvandling, där målet att förstå naturen genom att bryta ner den i allt mindre delar ersätts av målet att förstå hur naturen organiserar sig själv.” Orden står att läsa (på s 76) i en bok från 2005 betitlad *A Different Universe. Reinventing Physics From the Bottom Down* (en titel som rimligen bör tolkas som ”att återuppfinna fysiken från botten av den gamla fysiken och ner i kvantvärlden”).

Javisst, och mycket har gjorts i detta avseende, även om motståndet från de förhårdade reduktionisterna samtidigt kanske har blivit hårdare, när de har känt sina positioner hotade. De starkaste och tidigaste intrycken av denna omsvängning fick jag genom Erich Jantschs storartade bok *The Self-Organizing Universe* från 1980 (på tyska 1979), byggd på Ilya Prigogines upptäckter – kemisten Prigogine som i en dedikation stilenligt apostroferas som ”självorganisationsparadigmets katalysator”.

Vad Prigogine upptäckte var inget mindre än en *existensform*, som tidigare inte hade förståtts, nämligen virvelns, lågans, cellens, den levande individens etc. sätt att existera. Genom en ”energi-stöt” – kraften i det strömmande vattnet, tändstickan, sädescellens inträngande i ägget etc. – drivs ett större antal enheter att fungera samman i en spiral, en ”virvel” av fortlöpande samspel, organisation och feed back. Eftersom energin inte bara startar det hela utan också driver processen och därvid förskingras, kallade Prigogine denna existensform med en fackterm från kemin för ”dissipativa strukturer” (dissipera = upplösa, förskingra). För den upptäckten fick han Nobelpriset i kemi 1977.

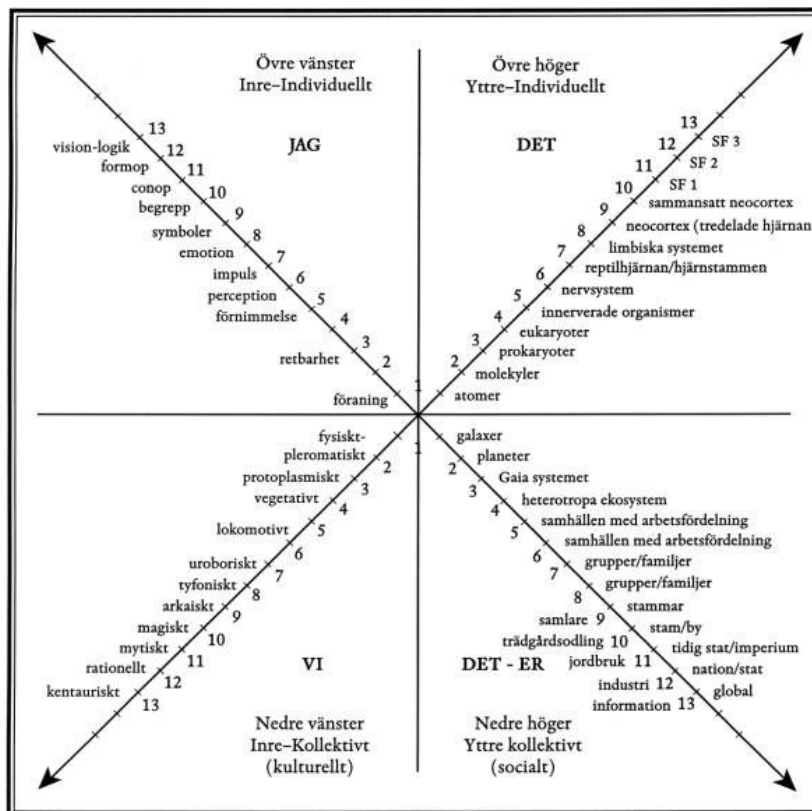
För mig står detta tankemönster fortfarande som det paradigmatiske, mycket därför att det överensstämde med vad jag själv hade kommit fram till genom att försöka förstå *romaners* sätt att fungera. Inte alldeles överraskande, kan man tycka, visade det sig att fiktiva världar och rella i princip fungerar på samma sätt, en upptäckt som är den sammanhållande länken på min hemsida www.lagerroth.com. Om Prigogines upptäckt och Jantschs sätt att vidareutveckla den skrev jag en större monografi, kallad *Världen och vetandet sjunger på nytt*

² René Descartes, ”Inledning om metoden”, i *Två skrifter*, Lund 1942, s 42 ff.

(1994), varvid titeln är en fri översättning av det engelska nyckelbegreppet för det nya: *reenchantment* (där *chant* betyder sång).

Efter det har jag fortlöpande orienterat mig i nyare tänkande om samspel mellan smådelar och organisation av dynamiska system, och resultaten är redovisade i böckerna *Nya tankar, nya världar*, *Sökandet är vårt största äventyr*, *Bortom Darwin och DNA* och *Världen underbarare än vi tror*. Ingenstans är det som hos Descartes fråga om vare sig aritmetik, algebra eller geometrisk analys. Resultatet är uppbyggligt såtillvida som den analytisk-reduktionistiska vetenskapens tröstlösa atomistisk-deterministiska värld ger vika för en värld som är som vi, som strävar efter att realisera sig själv i ständigt skapande. Det är denna värld som är det paradiset vi har sökt överallt annorstädes, och det är ganska naturligt eftersom det är den som har skapat oss; vi är ju helt enkelt anpassade till den. Det tragiska är bara att vi i dag gör vårt bästa för att förstöra detta paradiset.

Återstår några distinktioner, också denna gång i anknytning till Ken Wilber. Wilber har den stora fördelen att han täcker in både den traditionella vetenskapen och gammal och ny ”andlighet”. Och det gör han genom sina fyra kvadranter, där han överblickar både det yttre av världen och det inre (höger och vänster sida), både det individuella och det kollektiva (övre och nedre kvadranter). Och därtill också de nivåer (avsatta på diagonalerna i varje kvadrant), från vilka detta kan upplevas eller betraktas, från atomens mottaglighet för påverkan utifrån till människans förmåga att tänka i begrepp och uppleva visioner:

Genom denna överblick kan Wilber undgå all slags *fundamentalism*, både vetenskaplig fundamentalism och andlig eller religiös. Han menar nämligen att man alltid måste ta hänsyn till alla fyra kvadranterna: varje händelse eller tolkning är alltid relaterad till alla fyra. Mycken visdom ligger i detta, även om alla forskare och tänkare inte kan vara lika kunniga inom alla kvadranter. Men vi bör alla vara medvetna om existensen av dessa dimensioner och nivåer och därför inte hemfalla åt fundamentalism.

Öppen men kritisk, kritisk men öppen. Återstår, kan det sägas, att förklara varför smådelar i rörelse och samspel kan skapa så mycket underbart. Förklaringen ”vägen upp är vägen ner”, att det är ”Anden” som återvänder till sig själv, är vacker och tilltalande, men den som inte har haft en upplevelse av detta kan inte veta att det förhåller sig så, knappast heller tro. I stället måste man förhålla sig kritiskt avvaktande men utan att förneka att andra kan ha haft sådan erfarenhet. Man får nöja sig med iakttagelser av naturens värld som olika slag av energistötar och feedbackfunktioner, kemiska bindningar o s v och hoppas på nya resultat av den forskningsinriktning mot ”att förstå hur naturen organiserar sig själv”, som Laughlin inaugurerar.

Klart är i alla fall att det finns en generell tendens till nyskapande från Big Bang till galaxer till stjärnor till planeter till liv; från cell till växter till djur till människor till medvetande. Det finns i kosmos en drift och kraft till självöverskridande. *Vi lever inte i en mekanisk värld utan i ett kreativt universum.*

”Kritiskt avvaktande” är alltså mitt försök att formulera den hållning som tycks mig den lämpliga inför de rapporter från den andliga världen, som har en lång historia från olika skolor av mystik. Man bör vara öppen men kritisk, kritisk men öppen. Detta är inte detsamma som skepticism, i den mån det senare uppfattas som synonymt med att *förneka*, vilket torde vara det vanliga. Skepticism som synonymt med förnekelse är en närmast livsförnekande attityd: sådan skepticism kan inte skapa något själv, bara riva ner vad andra skapat. Det är en hångrinande snyltare på den underbara skapade värld, som vi har privilegiet att leva i och vara en del av.